

Наталя Аксьонова
Тереза Хланьова
Ганна Величко (ed.)

Історико-культурний феномен Української господарської академії в Подєбрадах

KAROLINUM

Історико-культурний феномен Української господарської академії в Подєбрадах

Наталя Аксьонова

Тереза Хланьова

Ганна Величко (ed.)

Recenzovali:

PhDr. Stanislav Tumis, M.A., Ph.D.

Mgr. Radomyr Mokryk, Ph.D.

Elektronická publikace vznikla za podpory Ukrajinského memoriálu z. s.
www.ukrmemorial.eu

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2025

Redakce Tereza Knotová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

© Univerzita Karlova, 2025

© Наталя Аксьонова, Тереза Хланьова, Ганна Величко et al., 2025

ISBN 978-80-246-5994-7

ISBN 978-80-246-6017-2 (pdf)

<https://doi.org/10.14712/9788024660172>

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

**ГО «Український меморіал» у Чеській Республіці
Інститут східноєвропейських досліджень Карлового
університету в Празі
Чеська асоціація українців
Кафедра туристичного бізнесу та країнознавства
Факультет міжнародних економічних відносин
і туристичного бізнесу
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**

Історико-культурний феномен Української господарської
академії в Подєбрадах
Наукове редагування: Наталя Аксьонова, Тереза Хланьова,
Ганна Величко
Матеріали Міжнародної наукової конференції 25 листопада
2022 року

Прага

Contents

Міжнародна наукова конференція до 100-річчя Української господарської академії в Подєбрадах	12
Розділ I : Наукова, термінологічна, інженерна та культурно-просвітницька діяльність викладачів і випускників української господарської академії та її наступників: українського технічно-господарського інституту позаочного навчання у Подєбрадах, Мюнхені та Нью-Йорку	15
Започаткування, етапи розвитку та діяльність Української господарської академії в Подєбрадах (16. 05. 1922–15. 03. 1935) <i>Ганна Величко</i>	16
З історії становлення Української господарської академії в ЧСР <i>Олександр Кравчук</i>	32
Українська господарська академія в Подєбрадах (1922–1939): мереживо людських доль <i>Ольга Зубко</i>	49
«Катеринославський загін» «Подєбрадського полку» Української господарської академії <i>Яна Тимошенко</i>	62
Українська культура в життєдіяльності студентів Української господарської академії в Подєбрадах як фактор збереження національної ідентичності <i>Ганна Карась</i>	78
Викладачі Української господарської академії в Подєбрадах: волинський вимір <i>Руслана Давидюк</i>	91
Кость Мацієвич – професор УГА/УТГІ <i>Валерій Власенко</i>	108
«Історія, перевірена сучасністю...»: підручник професора Української Господарської Академії в Подєбрадах Максима Славінського як досвід національного наративу (1933–1934 роки) <i>Світлана Іваницька</i>	122

Відображення ідей українського та чехословацького аграризму в поглядах Г. Сіманціва <i>Сергій Корновенко, Олексій Компанієць</i>	134
Професор П. Є. Андрієвський: життєдіяльність в еміграції <i>Олександр Уткін</i>	144
Євген Чикаленко у діяльності Української господарської академії в Подєбрадах <i>Віталій Хоменко</i>	157
Архівно-бібліотечна колекція Українського технічно-господарського інституту у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» <i>Анна Хроболова</i>	172
Розділ II: Діяльність українських емігрантів у Чехословаччині міжвоєнного періоду як наріжний камінь українського державотворення	185
Міжвоєнна українська еміграція в Чехословаччині та значення її діяльності для актуалізації українського питання в Європі <i>Степан Віднянський</i>	186
Економічна дипломатія України у Чехословаччині міжвоєнного періоду у підтримці безпеки та відновленні української національної державности <i>Ольга Малюта</i>	202
Бандурне мистецтво Чехословаччини міжвоєнного періоду (20–30 рр. XX ст.): постаті, ідеї, здобутки <i>Віолетта Дутчак</i>	210
Участь українських соколів у всесокільських зльотах у Празі (1920–1938 рр.) як елемент державотворення України <i>Олексій Лях-Породько</i>	228
Всеслов'янське джемборі в Празі на сторінках української періодики <i>Олександр Курінной</i>	239
Діяльність Михайла Новаковського в товаристві «Просвіта» на Закарпатті на початку двадцятих років XX ст. <i>Ігор Ліхтей</i>	249
Українські археологи Левко Чикаленко та Іван Борковський у Чехословаччині в міжвоєнний період <i>Володимир Петегірич</i>	268
Dopisy Jevhena Malaňuka Josefu Svatopluku Macharovi <i>Alexej Sevrúk</i>	281

Розділ III: Українські адреси в Чехії та чеські адреси в Україні як складова культурної дипломатії обох країн	293
Чехи в науковому, освітньому та мистецькому просторах України: ретроспектива <i>Людмила Архипова, Ігор Винниченко, Ганна Ковтун</i>	294
До питання про створення енциклопедії «Чехи в Україні» <i>Ольга Любіцева, Ігор Винниченко</i>	311
«Чеські» квартали Закарпаття <i>Ігор Винниченко</i>	320
Чехи на Півдні України: історія та сучасність <i>Галина Стоянова</i>	337
Чехи на Волині (XIX – перша половина XX ст.) <i>Інна Тищук, Ігор Винниченко</i>	353
Україна та Чехія: можливості ефективної туристичної взаємодії <i>Ганна Гапоненко, Олена Євтушенко, Ірина Шамара</i>	369
Місця пам'яті української дипломатії в Чехії: маркування місць пам'яті України за кордоном як завдання публічної дипломатії <i>Ірина Матяш</i>	382

Діяльність Михайла Новаковського в товаристві «Просвіта» на Закарпатті на початку двадцятих років XX ст.

Ігор Ліхтей

Ужгородський національний університет

У статті висвітлено діяльність українського громадсько-політичного діяча і правознавця Михайла Новаковського (Новаківського) в товаристві «Просвіта» на Закарпатті на початку двадцятих років XX ст. У першій половині 1920 р. М. Новаковський, який до того був активним учасником національно-визвольних змагань українців, поселився в Ужгороді. На Закарпатті, яке тоді перебувало в складі Чехословацької Республіки, М. Новаковський долучився до створення культурно-освітнього товариства «Просвіта». На установчих зборах «Просвіти» він виступив з ініціативою заснувати в краї Національний музей, а відтак був обраний заступником голови музейної та бібліотечної комісії. На початку 20-х років товариство «Просвіта» активно виступало за збереження багатой колекції старожитностей Тиводара Легоцького, яка знаходилася в Мукачеві і була під загрозою вивезення за межі краю. У цій справі просвітяни передали представникам чехословацької цивільної адміністрації три меморандуми, два з яких підготував особисто М. Новаковський. Завдяки наполегливій позиції членів «Просвіти» й безпосередньо М. Новаковського зібрані Т. Легоцьким скарби вдалося врятувати, вони послужили основою для створення в Мукачеві музею.

Ключові слова: Михайло Новаковський, Ужгород, Закарпаття, Підкарпатська Русь, Чехословацька Республіка, товариство «Просвіта», Музейне товариство ім. Т. Легоцького.

Mykhailo Novakovskyi's Activities in the "Prosvita" Association in Transcarpathia at the Beginning of the 1920s.

Ihor Likhtei

Uzhhorod National University

The article highlights the activities of the Ukrainian social and political figure and lawyer Mykhailo Novakovskyi in the «Prosvita» society in Transcarpathia at the beginning of the 1920s. In the first half of 1920, M. Novakovskyi, who had previously been an active participant in the national liberation struggle of Ukrainians, settled in Uzhhorod. In Transcarpathia, which was then a part of the Czechoslovak Republic, M. Novakovskyi joined the origination of the cultural and educational society «Prosvita». At the constituent meeting of «Prosvita», he took the initiative to establish the National Museum in the region, and so was elected deputy head of the museum and library commission. In the early 1920s, the «Prosvita» society actively advocated for the preservation of Tyvodar Lehotskyi's rich collection of antiquities, which was located in Mukachevo and was under threat of being taken out of the region. In that case, members of the «Prosvita» society handed over three memoranda to the representatives of the Czechoslovak civil administration, two of which were personally prepared by M. Novakovskyi. Thanks to the persistent position of the members of «Prosvita» and directly M. Novakovskyi, they managed to save the treasures collected by T. Lehotskyi, which served as the basis for the creation of the museum in Mukachevo.

Keywords: Mykhailo Novakovskyi, Uzhhorod, Transcarpathia, Czechoslovak Republic, «Prosvita» Society, T. Lehotskyi Museum Society.

Činnost Mychajla Novakovského ve společnosti „Prosvita“ na Zakarpátí počátkem 20. let 20. století

Ihor Lichtej

Užhorodská národní univerzita

Článek zkoumá činnost ukrajinského občanského a politického aktivisty a právníka Mychajla Novakovského ve společnosti „Prosvita“ na Zakarpátí počátkem 20. let 20. století. Studium působení M. Novakovského v meziválečném období je aktuální, neboť jeho dvacetiletému pobytu v nucené emigraci nejsou v historiografii věnovány žádné studie. Naším cílem je proto vysledovat počáteční období vlastenecké práce M. Novakovského na Zakarpátí, které bylo tehdy součástí demokratické Československé republiky. Studie byla zpracována na základě analýzy materiálů Státního archivu Zakarpatské oblasti a zveřejněných zápisů z jednání vedení společnosti „Prosvita“. Je doloženo, že M. Novakovskij, jenž patřil k aktivním účastníkům národně-osvobozenického boje Ukrajiny a zapojil se do vzniku a rozvoje kulturně-vzdělávací společnosti „Prosvita“, se v Užhorodu usadil v první polovině roku 1920. Na ustavující schůzi „Prosvity“ se ujal iniciativy ke zřízení Národního muzea v kraji a byl zvolen místopředsedou muzejní a knihovnické komise. Počátkem 20. let se společnost „Prosvita“ aktivně zasazovala o zachování bohaté sbírky starožitností Tyvodara Lehockého, která se nacházela v Mukačevu a hrozilo, že bude z regionu vyvezena. Ohledně této věci členové „Prosvity“ předali představitelům československé civilní správy tři memoranda, z nichž dvě osobně připravil M. Novakovskij. Díky vytrvalému postoji členů „Prosvity“ i samotného M. Novakovského se podařilo zachránit poklady shromážděné T. Lehockým, které pak posloužily jako základ pro vznik muzea v Mukačevu. Perspektivním směrem bádání je studium další účasti M. Novakovského ve společenském životě zakarpatských Ukrajinců a také jeho působení v Podkarpatské bance.

Klíčová slova: Mychajlo Novakovskij, Užhorod, Zakarpátí, Podkarpatská Rus, Československá republika, společnost „Prosvita“, Muzejní společnost T. Lehockého.

Одним із проявів культурного відродження Закарпаття в рамках Чехословацької Республіки (перебуваючи в складі цієї держави, край називався Підкарпатська Русь) упродовж 20–30-х років ХХ ст. стало виникнення й функціонування громадських організацій. Особливо активну діяльність у суспільно-політичному житті Закарпаття провадило культурно-освітнє товариство «Просвіта». Воно було створене 9 травня 1920 р. в Ужгороді завдяки наполегливості о. д-ра Августина Волошина, братів Юлія та Михайла Брацайків, о. д-ра Василя Гаджеги, Степана Клочурака, д-ра Івана Панькевича та інших провідників національного відродження краю. Головою товариства став адвокат д-р Ю. Брацайко, його заступником – о. А. Волошин, а секретарем – відомий український учений-мовознавець, уродженець Львівщини І. Панькевич. Хоча ядро «Просвіти» складала місцева інтелігенція, великий вплив на форми і методи її діяльності мали емігранти з Галичини. До таких належав і Михайло Новаковський (1872–1941).

Досить ґрунтовний біографічний матеріал про М. Новаковського до періоду його появи на Закарпатті маємо завдяки монографії І. Чорновола та гаслу в «Енциклопедії сучасної України» авторства П. З. Гуцала. Згідно з цими даними, М. Новаковський народився 20 листопада 1872 р. в селі Торки (нині знаходиться в Підкарпатському воєводстві, в Польщі). Навчався в гімназіях м. Перемишля (нині – в Польщі) та Львова. Відтак став студентом правничого факультету Львівського університету, який закінчив у 1896 р. Під час університетських студій долучився до Української радикальної партії (УРП), був особисто знайомий з Іваном Франком. Деякий час М. Новаковський трудився в судових установах у різних містах Галичини та, врешті-решт, через членство в УРП був змушений покинути державну службу. Здобувши докторат із права, він у 1903 р. відкрив адвокатську контору в м. Богородчани (нині належить до Івано-Франківської області). У 1913–1914 рр. був послом Галицького крайового сейму.

У роки Першої світової війни М. Новаковський воював у складі Легіону Українських Січових стрільців. Весною 1917 р. його було призначено командиром сотні, яка проявила героїзм у боях з російськими військами біля с. Конюхи (нині в Тернопільському р-ні Тернопільської області). Під час національно-визвольних змагань д-р М. Новаковський брав вагомий участь у розбудові (ЗУНР), входив до її законодавчого органу – Української національної ради, був повітовим комісаром у м. Скалат (нині – в Підволочиському ра-

йоні Тернопільської області). У жовтні 1919 р. в складі дипломатичної місії УНР М. Новаковський як репрезентант уряду ЗУНР прибув на переговори з лідерами Польщі до Варшави. Однак невдовзі вийшов зі складу місії, позаяк не погодився з польсько-українською декларацією, укладеною 2 грудня 1919 за наполяганням Симона Петлюри, яка визнавала право Польщі на Східну Галичину.¹

У першій половині 1920 р. М. Новаковський поселився в Ужгороді, працевлаштувався в Підкарпатському банку й одразу ж долучився до культурно-освітнього життя Підкарпатської Русі. Високу оцінку М. Новаковському дав відомий громадський діяч Закарпаття, активний учасник Карпатської України Вікентій Шандор (1907–2003), якому довелося певний час працювати з ним у банківській установі: *«Особливо поважав я д-ра Новаковського. Він умів дуже правильно аналізувати політичні явища і події, що мене сповна захоплювало і я від нього вчився політичної грамоти, політичного розуму»*.²

На установчих зборах «Просвіти» за пропозицією д-ра Михайла Новаковського було ухвалено рішення створити Руський Національний музей та обрати музейну комісію.³ Ці рішення було зафіксовано і в Статуті товариства, який з-поміж різних напрямів роботи «Просвіти» виокремив, зокрема, такі: *«ж) закладання бібліотекъ и музеївъ та опѣки надъ истнующими вже и теперь; з) давання почину до заложення Центрального Національного Музея для цѣлоѣ области Подкарпатскоѣ Руси»*.⁴ І вже 11 травня 1920 р. на першому засіданні Головний відділ «Просвіти» призначив своїм референтом (представником) музейної та бібліотечної комісії вченого-богослова та історика о. Василя Гаджегу (1864–1938). Саме йому належало подати для затвердження на наступному засіданні Головного відділу список членів музейної та бібліотечної комісії.⁵

Наступне засідання Головного відділу відбулося 18 травня 1920 р. Тоді В. Гаджега повідомив, що на засіданні музейної та бібліотечної комісії були присутні тільки двоє з п'яти її членів. Двоє перебували у відрядженні, ще один не з'явився. Тож Головний відділ, продискутувавши це питання, ухвалив рішення про збільшення чисельності музейної та бібліотечної комісії.⁶ У протоколі

1 [1; 19, с. 163–164].

2 [20, с. 63].

3 [2, арк. 5].

4 [17, арк. 4].

5 [12, с. 74–75].

6 [13, с. 76].

не зазначено прізвищ цих п'яти членів комісії. Їх наводить один із засновників «Просвіти» Микола Творидло (1884-бл. 1952) у брошурі «Історія основання товариства «Просвіта» Підкарпатської Русі в Ужгороді». Це були о. ігумен чоловічого монастиря Чину св. Василія Великого Теофан Скиба (пом. 1949) – голова, д-р Михайло Новаковський – заступник голови, Петро Куцин – секретар, Іван Панькевич – архівар, а також директор гімназії д-р Андрій Алиськевич як член комісії.⁷

Відтак на засіданні Головного відділу 25 травня 1920 р. В. Гаджега запропонував для затвердження розширений список членів музейної та бібліотечної комісії в такому складі: о. Теофан Скиба – голова, д-р Михайло Новаковський – заступник голови, Петро Куцин – секретар, Іван Панькевич – архівар, о. Василь Такач – касир, а також четверо членів комісії – майор Євген Пуза, Андрій Алиськевич, інженер Егрешій, професор Йосиф Бокшай. Таким чином музейна та бібліотечна комісія зросла до 9 осіб. Крім того, о. Василь Гаджега повідомив, що комісія вирішила звернутися за допомогою до очільника Шкільного відділу Цивільного управління Йозефа Пешека. Керівництво «Просвіти» підтримало таку ініціативу й визначило уповноважених для цього осіб: трьох представників Головного відділу (д-ра Юлія Бращайка, д-ра Івана Панькевича, о. Василя Гаджегу) і трьох членів музейної та бібліотечної комісії (о. Теофана Скибу, д-ра Михайла Новаковського, Петра Куцина).⁸

Уже наступного дня, тобто 26 травня 1920 р., згадані представники «Просвіти» прибули в Шкільний відділ Цивільного управління Підкарпатської Русі з письмовою пропозицією. У ній йшлося про те, щоб Шкільний відділ подбав про приміщення для музею й бібліотеки «Просвіти», надав товариству субвенцію в розмірі 60 000 Кч і призначив до складу музейної та бібліотечної комісії свого представника (комісара). Делегатів прийняв очільник Шкільного відділу Йозеф Пешек, який щиро запевнив, що всіляко сприятиме діяльності музейної та бібліотечної комісії. Він також сказав, що на 1920 р. вже виділено 20 000 Кч для розвитку музейної справи на Підкарпатській Русі. Таку ж суму планується зарезервувати в бюджеті і на наступний, 1921-й, рік. У підсумку Й. Пешек пообіцяв всі ці кошти передати музейній та бібліотечній комісії.⁹

7 [2, арк. 7].

8 [14, с. 78].

9 [9, арк. 4; 15, с. 79].

Влітку 1920 р. музейна та бібліотечна комісія звернулася до патріотів рідної культури, *«чтобы всяки творы природы, творы штуки (мистецтва – І. Л.), историчны памятки, старовину, книги и издания, что мають в цѣль науку и всестороннее розслѣдованіе Подкарпатской Руси загаяли на адресу: П. Теофанъ Скиба, монастырь о.о. Василиянь въ Ужгородѣ»*,¹⁰ тобто на адресу голови комісії.

Водночас представники музейної та бібліотечної комісії нав'язали контакти з Чеським національним музеєм у Празі, сподіваючись на підтримку цієї поважної й авторитетної установи. До того ж, вони намагалися долучитися до врегулювання питання щодо повернення багатьох раритетних речей і книжок, пов'язаних з історією та культурою краю, які знаходилися в публічних музеях, бібліотеках та архівах Відня й Будапешта. Так, 9 червня 1920 р. музейна та бібліотечна комісія звернулася з листом до міністерства закордонних справ ЧСР з вимогою ввести трьох просвітян до складу ліквідаційних комісій у Відні та в Будапешті для обстоювання інтересів Підкарпатської Русі у справі повернення культурних цінностей. Однак офіційна Прага аж ніяк не відреагувала на таку пропозицію.¹¹ Згодом листом від 23 червня 1920 р. «Просвіта» також акцентувала увагу Цивільного управління Підкарпатської Русі та столичного уряду на необхідності припинити руйнування старих дерев'яних церков у випадку побудови на їх місці нових споруд і запровадити їх консервацію.¹²

На засіданні Головного відділу «Просвіти», яке відбулося 23 серпня 1920 р., обговорювалися положення «меморіалу» (меморандуму) товариства для представлення його губернаторові, віце-губернаторові та очільникові шкільного відділу у справі музею ім. Тиводара Легоцького в Мукачеві. Крім членів Головного відділу, у зібранні взяв участь також заступник голови музейної та бібліотечної комісії д-р М. Новаковський. Після погодження основної частини документу члени Головного відділу одноголосно ухвалили таку резолюцію: 1) урядовці повинні уможливити працю музейної та бібліотечної комісії й виділити кошти, призначені для цього в бюджеті; 2) губернатор повинен призначити урядового комісара й куратора для врегулювання всіх питань щодо музею ім. Т. Легоцького. До того ж, представникові «Просвіти» слід підготувати докладний опис цього музею; 3) позаяк усі дозволи на

10 [8, с. 4].

11 [9, арк. 4; 15, с. 80].

12 [10, арк. 12].

право торгівлі старожитностями із зібрання Т. Легоцького мукачівський жупан надав його родині, не знаючи ситуації, то їх потрібно анулювати, а ті предмети, які вже продано, повернути. Відтак було затверджено склад делегації, яка мала вручити документ вищим посадовцям краю. До неї ввійшли д-р Ю. Брашайко, д-р, о. В. Геджега, о. Т. Скиба, д-р І. Панькевич та д-р М. Новаковський.¹³

Уже 25 серпня 1920 р. уповноважені Головним відділом особи побували у віце-губернатора краю П. Еренфельда та очільника шкільного відділу Й. Пешака. Щодо губернатора Г. Жатковича, то він прийняв просвітян 26 серпня 1920 р. Державні мужі пообіцяли вирішити питання щодо музейного зібрання Т. Легоцького і запропонували призначити урядовим комісаром д-ра Шетнера. Але після зауваження М. Новаковського про те, що той надто звантажений іншою працею, було погоджено кандидатуру голови суду в Мукачеві д-ра Віктора Адамковича.¹⁴

Напрацьовані Головним відділом пропозиції було узагальнено під назвою «Меморіаль Муз. и библи. Комисіѣ т-ва Просвѣты въ Ужгородѣ для цивільноѣ Управы Підкарпатської Руси въ справѣ заснованя Національного Музея» (далі – «Меморіал»). У документі було наведено склад музейної та бібліотечної комісії, а також висвітлено перші кроки її діяльності. У цьому контексті наголошувалося, що особливу увагу члени музейної та бібліотечної комісії приділяли музеєві ім. Т. Легоцького в Мукачеві. Відтак у «Меморіалі» йшлося про те, що адвокат Теодор Легоцький, який народився на теренах Словаччини,¹⁵ автор монографії про Березьку жупу та кількох інших описово-історичних творів, понад 30 років ретельно збирав речі, дотичні до археології, нумізматики та історії Підкарпатської Русі загалом та околиць Мукачева зокрема. Він ініціював створення в Мукачеві музейного товариства. Метою його діяльності було відкриття в цьому місті музею, основою якого мала стати археологічна колекція Т. Легоцького. Перші загальні збори Музейного товариства відбулися 2 червня 1907 р. На знак подяки їх учасники запропонували назвати і музей, і товариство іменем Т. Легоцького. Тоді ж було обрано й очільника та президію Музейного товариства. Головою став Т. Легоцький, а до складу

13 [3, с. 86–87].

14 [4, с. 87].

15 Сучасні дослідники Йосип В. Кобаль та О. Кобаль відзначають, що Т. Легоцький народився 5 жовтня 1830 р. в містечку Фужіне, що поблизу сучасного міста Рієки (Хорватія), в родині переселенців із комітату Турц (нині це територія Словаччини) [5, с. 3].

Президії, крім нього, увійшли Яків Бонер і Юлій Варад (заступники), д-р Йосиф Михайло Янкевич (директор музею), д-р Кароль Тарчій (секретар), Стефан Саян (касир) та д-р Юлій Блюменевич (юристконсульт).

Невдовзі в Будапешті було затверджено статуту Музейного товариства й угорська влада стала опікуватися колекцією старожитностей, зібраних Т. Легоцьким. Управлінський персонал краю всіляко сприяв збиранню музейних предметів. Місцеві газети поширювали заклик передавати в музей різні знайдені чи збережені старовинні речі. Відповідно до свідчень реєстру, який із 1906 року і аж до своєї смерті (в 1915 р.) вів Т. Легоцький, в останні роки його життя музейне зібрання поповнювали й інші особи. Тож, на думку просвітян, воно повинно було стати публічним надбанням і перебувати під захистом держави. Та попри це, родина Т. Легоцького не погоджувалася з такими діями, висувала різні претензії та навіть продавала і роздавала деякі предмети (книжки, нумізматику), які становлять музейну цінність.

У підсумку, «Меморіал» висунув такі пропозиції до Цивільного управління: 1) якнайшвидше надати товариству для організації музею і бібліотеки матеріальну допомогу в розмірі 60 000 Кч і визначити для цього приміщення; 2) підтримати клопотання «Просвіти» у справі виявлення історичних пам'яток в музеях Відня та Будапешта, вивезених із Підкарпатської Русі, та посприяти їх поверненню; 3) делегувати з Ужгорода до Мукачева комісара (уповноваженого), щоб той а) провів опис і зберіг музей ім. Т. Легоцького в Мукачеві; б) зафіксував і призупинив чинність усіх дозволів на продаж і вивезення предметів цього музею; в) повернув ті предмети, які було вивезено або подаровано; г) призначив замість недіючого Музейного товариства ім. Т. Легоцького куратора задля подальшого збереження прав і майна музею.¹⁶

Отже, ситуація з музеєм ім.Т. Легоцького була доволі непростою. Власне, на той час музею як публічного загальнонародного закладу не існувало. Йшлося про колекцію старожитностей, зібрану Т. Легоцьким, яку можна розглядати як своєрідний приватний музей. Слід відзначити, що Цивільне управління та його шкільний відділ теж виступали за те, щоб створити в краї перший класичний музей, ядром для якого стали б предмети старовини, зібрані Т. Легоцьким. Про це, зокрема, свідчить звернення шкільного відділу

16 [9, арк. 4–5].

Цивільного управління Підкарпатської Русі у Міністерство внутрішніх справ ЧСР, яке було підготовлено 7 серпня 1920 р.,¹⁷ тобто незадовго до появи «Меморіалу» товариства «Просвіта». У документі відзначалося, що після смерті 1920 року дружини Т. Легоцького їхні діти – син та п'ятеро доньок переселилися в Угорщину. До такого кроку їх частково спонукало те, що волею долі вони опинилися у статусі вигнанців, позаяк син служив угорським офіцером, а доньки були одружені з угорськими офіцерами та урядовцями. Перед від'їздом родина продала колекцію Т. Легоцького кільком купцям. Один з них придбав книги, інший – нумізматичну колекцію. Але найбільшу частину музейного зібрання закупив Лазар Зінгер з Братислави. Він хотів вивезти все до Братислави, аби потім там влаштувати розпродаж. Тож, аби зберегти музейне зібрання Т. Легоцького, жупанське управління в Мукачеві його опечатало.

Після цього, як впливає зі звернення шкільного відділу, міністерство у справах Словаччини спеціальним розпорядженням заборонило вивозити мистецькі витвори зі Словаччини та Підкарпатської Русі. Щоправда, з документу не зрозуміло, чи дозволялося вивозити такі речі з Підкарпатської Русі до Словаччини. Шкільний відділ звертає також увагу на розпорядження угорського міністерства, відповідно до якого, власники колекцій мистецтва і старожитностей перед продажем повинні були спочатку запропонувати їх музейній комісії в Будапешті. Якщо ж вона на них не претендуватиме, то тоді їх дозволялося продавати. Це право поширювалося і на Чехословацьку Республіку, а відтак – і на самовряду Підкарпатську Русь. Тож ним можна було б скористатися, оголосити продаж колекції Л. Зінгерові недійсним і вимагати застосувати право привілею щодо її купівлі.

Водночас шкільний відділ інформує, що Л. Зінгер придбав усю музейну збірку за 400 тисяч немаркованих крон (угорських). В еквіваленті до маркованих грошей це становить 200 тисяч. Крім того, він сплатив 106 тисяч крон на різні витрати. Та попри це, Л. Зінгер готовий був продати зібрання Т. Легоцького (крім нумізматичної колекції) за 250 тис. крон, але з ним можна домовитися і про нижчу ціну, особливо якщо справу вирішити швидко. Шкільний відділ повідомляє також про те, що ситуація, яка склалася навколо музею Т. Легоцького, перебуває в полі зору музейної і бібліотечної комісії товариства «Просвіта». На зібранні, що відбулося 6 серпня 1920 р.,

17 [6, арк. 1–2].

представники комісії взяли за вирішення цієї справи з наміром відрядити до Мукачєва фахівців для з'ясування як правового статусу колекції Т. Лєгоцького, так і її вартості.

З документу довідуємося, що ця музейна збірка передусім складається з надзвичайно цінних предметів, віднайдених в ході археологічних розкопок (12 вітрин та 2 повні скрині). Крім того, є тут предмети історичні, старовинні художні та етнографічні. Професор гімназії в Турчанському св. Мартині д-р Ян Сімер оцінив вартість збірки доісторичних предметів на суму 40 тис. Кч. Тож у зверненні шкільного відділу наголошується, що придбання колекції Т. Лєгоцького, яка може стати ядром для майбутнього музею, є суттєвим і матиме велике духовне значення для Підкарпатської Русі. На жаль, ані місцева влада, ані «Просвіта» не мають коштів не лише на купівлю музею, але навіть на проведення необхідних заходів щодо оцінки експонатів у разі їхнього перевезення до Ужгорода. В крайньому разі «Просвіта» намагатиметься отримати гроші, вдавшись до позики, але в цьому питанні потрібно діяти швидко.

Наприкінці звернення акцентовано увагу на тому, що, крім зібрання старожитностей Т. Лєгоцького, в Мукачєві можна знайти ще чимало цінних предметів, музейних колекцій, книг для майбутнього музею Підкарпатської Русі. Тож для вжиття необхідних заходів у цій справі з дозволу Цивільного управління та за посередництва адміністрації Мукачівської жупи було запроваджено посаду тимчасового консерватора. Ним став колекціонер Бєла Боростяні, який на той час зібрав чималу колекцію предметів музейного значення, щоправда, меншу, ніж у Т. Лєгоцького. Чинність Б. Боростяні як консерватора поширювалася на територію Мукачівської та Березької жуп. При цьому свої функції він мав виконувати безкоштовно. Шкільний відділ відзначає, що Б. Боростяні з великим старанням і відданістю дбає про суспільний інтерес до колекцій і старожитностей. Він також розпочав перемовини з владою про надання приміщення в Мукачівському замку, щоб провести там незначний ремонт і тимчасово розмістити деякі колекції.¹⁸

Відтак 17 травня 1921 р. у Шкільний відділ Цивільного управління було надіслано низку матеріалів від «Просвіти», супровідний лист на які підписали о. Августин Волошин, д-р Іван Панькевич та

18 [6, арк. 1–2].

о. Василь Гаджега.¹⁹ Серед документів містився також звіт д-ра Михайла Новаковського у справі охорони пам'яток, підготовлений на основі критичної ситуації, що склалася навколо скарбів Т. Легоцького. Стисло описавши події, внаслідок яких колекція старожитностей після смерті Т. Легоцького не стала надбанням громадськості, а залишилася в його родині, М. Новаковський акцентував на перипетіях подальшої долі збірки. Він, зокрема, відзначив, що після того, як весною 1920 р. померла вдова Т. Легоцького п. Катарина з роду Бузат, не залишилося нікого, хто б переймався питанням облаштування зібраних ним предметів музейного значення. Тож колекція Т. Легоцького стала жертвою спекулянтів. В результаті, 19 червня 1920 р. крамар Йосиф Шайович з Мукачєва уклав від імені купця Лазаря Зінгера, що мешкає в Братиславі, угоду зі спадкоємцями Т. Легоцького та його дружини п. Катарини. Відповідно до її умов, Й. Шайович та Л. Зінгер за 200 тис. угорських крон придбали у власність усю колекцію Т. Легоцького.

Після цього Л. Зінгер, як стверджує М. Новаковський, вивіз нумізматичну частину зібрання до Братислави і заявив про свою готовність продати її Чеському музею в Празі. Всі заходи, насамперед, перемовини представників влади із Й. Шайовичем та Л. Зінгером, а також спроби переконати цих панів у Шкільному відділі краю в тому, що їхній вчинок є негідним, не дали позитивних результатів. Більше того, Л. Зінгер звернувся в Судову палату в Берегові з позовом про визнання за ним права власності на колекцію, про незаконність опечатування органами влади будівлі, де знаходяться старожитності, про повернення йому каталогів цих музейних предметів та відшкодування всіх витрат. Перше судове засідання в цій справі, наголошує М. Новаковський, було призначене на 5 квітня 1921 р., та розгляд справи триває й надалі.²⁰ Отже, з документу довідуємося, що місцева адміністрація опечатала основну частину колекції, а її каталоги конфіскувала, що викликало гнівний протест з боку Л. Зінгера.

Далі М. Новаковський звертає увагу на те, що угорське законодавство не надто опікувалося справою охорони пам'яток та музейних предметів і бібліотек. Це питання безпосередньо регулювали тільки два законодавчі артикули (№ XXXIX від 1881 р. та № IV від 1916 р., зокрема, § 6). Натомість молода ЧСР вже 10 грудня 1918 р.

19 [10, арк. 2].

20 [10, арк. 3–3 зв.].

ухвалила важливий закон, який вступив у силу буквально через тиждень. У параграфі 12 цього закону було прописано, що архіви, музеї, наукові збірки, бібліотеки, а також старовинні предмети, які знаходяться у публічному та приватному маєтку на теренах Словаччини, заборонено вільно продавати, знищувати чи вивозити за її межі. Наступний, 13-й, параграф, зазначає, що дія закону поширюється не тільки на Словаччину, але й на всі території колишнього Угорського королівства, які ЧСР візьме під свою адміністрацію, а отже, і на Підкарпатську Русь.

У підсумку М. Новаковський наголошує, що цей закон, поза всяким сумнівом, стосується і Підкарпатської Русі. Тому на його основі, а також на підставі § 6 артикулу № IV від 1916 р. губернатор Підкарпатської Русі може запровадити надзвичайно важливе розпорядження щодо охорони пам'яток і музейних скарбів краю, аналогічний до того, який Міністерство у справах Словаччини видало для словацьких земель ще 10 листопада 1919 р. При цьому М. Новаковський пригадав, що Музейна і бібліотечна комісія товариства «Просвіти» 23 червня 1920 року звернулася до Цивільного управління з листом, у якому зацитувала на необхідності якнайшвидше заборонити вивезення музейних предметів, бібліотечних збірок чи якихось інших пам'яток з території Підкарпатської Русі й суворо карати порушників.²¹ Заслуговує на увагу інформація про те, що М. Новаковський навіть підготував для губернатора проєкт відповідного розпорядження, обґрунтувавши його положення з правової точки зору.²²

Влітку 1921 р. представники русофільського товариства «Школьная помощь» звернулися до кураторів музейного зібрання Т. Легоцького – президента ужгородської Седрії д-ра В. Адамковича, д-ра В. Сулинчака та Б. Боростяні з проханням передати організації колишнє помешкання Т. Легоцького в Мукачеві (вул. Головна, 58, де знаходилася колекція), щоб облаштувати тут дівочий інтернат для тамтешніх школярок. Натомість уповноважені цієї спілки пообіцяли перевезти музейні предмети в Мукачівський замок. Отримавши згоду, «Школьная помощь» подала в мукачівський жупанат клопотання про реквізицію приміщення для інтернату. За сприяння мукачівського жупана Б. Тоупаліка це питання вирішилося позитивно й 9 серпня 1921 р., за підтримки Б. Боростяні,

21 [10, арк. 4–4 зв.].

22 [10, арк. 5–5 зв.].

розпочалося перевезення колекції Т. Легоцького в замок, і за кілька днів, попри певні перешкоди, її було доправлено туди.²³

Активісти «Просвіти» продовжували уважно стежити за розвитком ситуації навколо раритетного зібрання Т. Легоцького. За дорученням музейної та бібліотечної комісії товариства д-р М. Новаковський 11–12 вересня 1921 р. побував у Мукачівському замку й ретельно обстежив стан доправлених сюди артефактів. За результатами перевірки він підготував для музейної та бібліотечної комісії «Просвіти» меморандум, який було передано також Шкільному відділу Цивільного управління та очільникові Мукачівської жупи Б. Тоупаліку.²⁴

Д-р М. Новаковський передусім відзначає, що після того, як на початку серпня 1921 р. судовий радник Віктор Адамкович, котрий був куратором колекції Т. Легоцького, переїхав з Мукачева до Ужгорода, то вона опинилася без господаря. Зібрання старожитностей перебрав під свою опіку Бела Боростяні, який взагалі не має кваліфікації для ведення музейних справ, а його заподатливе колекціонування перетворилося на звичайне божевілля, тож колекція опинилася в руках людини, яка втратила здоровий глузд.

Після цього М. Новаковський подає інформацію про те, на яких умовах було перевезено зібрання Т. Легоцького в замок. Він повідомляє, що *«будинок в Мукачеві на вул. Головній, 58, в якому розміщувалася колекція Т. Легоцького, придбали євреї. Вони запропонували Б. Боростяні, щоб він погодився перемістити старожитності в замок і зголосилися їх безкоштовно туди перевезти та виділити на потреби музею 5 000 Кч. Натомість Б. Боростяні озвучив цю пропозицію музейній та бібліотечній комісії товариства «Просвіти». Тоді М. Новаковський вирішив з'ясувати позицію В. Сулинчака, який від імені В. Адамковича наглядав за музейними предметами і займався їх каталогізацією. Проте В. Сулинчак, а відтак і музейна та бібліотечна комісія «Просвіти» виступили за те, що поки колекцію Т. Легоцького не буде систематизовано й каталогізовано, її слід залишити в його помешканні. До того ж, справа перебуває в судовому розгляді, а це може призвести до серйозних цивільно-правових наслідків для Музейного товариства ім. Т. Легоцького та, цілком імовірно, і для всієї Підкарпатської Русі, адже йдеться про національне набання краю. Проте Б. Боростяні, як відомо, все-таки перевіз колекцію Т. Легоцького в Мукачівський замок».*²⁵

23 [16, арк. 3зв., 13].

24 [16, арк. 4–10].

25 [16, арк. 4–5].

Відтак М. Новаковський описує стан музейних предметів та констатує, що деякі з них Б. Боростяні залишив у будинку № 58 на вул. Головній і новий власник підпирає ними двері. Частину предметів Б. Боростяні покинув на відкритому дворі замку без охорони або покидав у коридорі перед тими приміщеннями, в яких облаштував так зв. «свій» музей. *«Той музей, який Б. Боростяні вважає приватною власністю та збирає на нього пожертви від мукачівців, розміщено в 5-ти кімнатах підвального крила замку на 2 поверсі. У найбільшій кімнаті, що найкраще утримується, спостерігається відносний порядок. Усі предмети зберігаються в застелених шафах, на стінах розвішано портрети, в кутку під стінами лежать стоси різних необлікованих книг. Більшість цих книг та музейних предметів належали музею, який було створено при 65-ому австро-угорському піхотному полку, який колись тривалий час дислокувався в Мукачеві. Крім того, тут Б. Боростяні виставив і свою збірку мінералів».* На думку М. Новаковського, які саме речі в цій кімнаті належать до колекції Т. Легоцького, вдасться з'ясувати тільки після їх ретельного вивчення та каталогізації.²⁶

*«В інших приміщеннях», – як зауважує М. Новаковський, – «зокрема в другій, третій і четвертій кімнатах, предмети із зібрання Т. Легоцького лежать на підлозі, в цілковитому хаосі й безладі. На пропозицію М. Новаковського передати книжки як депозит музею Т. Легоцького до бібліотеки «Просвіти» і, таким чином, пришвидшити відкриття Національної бібліотеки краю, Б. Боростяні, роздратувавшись, відмовив».*²⁷

*«Попри відсутність каталогізації та всупереч тому, що долю музейного зібрання Т. Легоцького не було остаточно вирішено, Б. Боростяні відкрив його для загального огляду, встановивши плату за вхід у сумі 2 Кч. Щоправда, публіка, яка сюди приходила, здебільшого малоосвічена, і лише за умови вмілого проведення пізнавальних і повчальних екскурсій могла б збагатити свій духовний світогляд. Але Б. Боростяні, відзначає М. Новаковський, перетворив такі відвідини на фарс, хибно трактує призначення тих чи інших речей і т.ін. Відповідно поводить себе й публіка: відвідувачі беруть музейні предмети до рук, хлопці, зокрема, хапають мечі, рапіри, луки, приміряють до себе, б'ються. В одній із кімнат Б. Боростяні облаштував власний побут. Тут усюди (на столі, на кріслах, на шафах, на ліжку) розкидано музейні предмети, деякі з них повішено на стінах. Цими музейними речами Б. Боростяні користується при вживанні їжі. Всі вони давно нечищені та взялися іржею».*²⁸

26 [16, арк. 5–8].

27 [16, арк. 7].

28 [16, арк. 7–8].

У підсумку д-р М. Новаковський констатує, що поки просвітянські активісти *«рятували за збереження музейної колекції Т. Легоцького через спроби її вивезення за кордон, то незчулися, як її вже раптом потрібно рятувати від місцевих безвідповідальних осіб. Тому він пропонує: 1) подбати, щоб для Товариства ім. Т. Легоцького в Мукачеві замість В. Адамковича було призначено нового куратора; 2) відібрати від Б. Боростяні все музейне й бібліотечне добро та розмістити його у відповідному місці; 3) систематизувати всі речі музейного значення та провести їхню каталогізацію; 4) негайно запровадити заборону на огляд усіх цих музейних і бібліотечних скарбів широким загалом».*²⁹

Цікаво, що Цивільне управління Підкарпатської Русі досить швидко відреагувало на меморандум, підготовлений М. Новаковським за результатами обстеження музейної колекції Т. Легоцького. Так, 11 жовтня 1921 р. на адресу товариства «Просвіта» було надіслано листа, якого від імені віце-губернатора краю підписав очільник шкільного відділу Йозеф Пешек.³⁰ Документ складається з 10 пунктів. З окремими зауваженнями Й. Пешек погоджувався, з деякими – ні, дещо намагався прояснити.

Відповідаючи на прикінцеві пропозиції М. Новаковського, урядовець відзначає: *«1) на основі рекомендацій колишнього секретаря Музейного товариства ім. Т. Легоцького д-ра В. Сулиначака мукачівське жупанське управління отримало усне й письмове розпорядження щодо іменування нового куратора цієї організації; 2) Куратор має повноваження і повинен робити для користі музею все те, що вважатиме за потрібне та що вказано в 2, 3 й 4 пунктах меморандуму «Просвіти».*³¹ Отже, всі пропозиції, які М. Новаковський висловив на завершення меморандуму, цивільна адміністрація краю в особі Й. Пешек визнала слушними.

Про діяльність музейної та бібліотечної комісії «Просвіти» в перші роки її функціонування М. Новаковський розповів у невеликій статті, опублікованій у «Календарі» товариства. Тут він стисло описав і подвижницьку діяльність цієї комісії та Головного відділу «Просвіти» у справі збереження колекції Т. Легоцького. У цьому контексті М. Новаковський згадав також про візити до губернатора, віце-губернатора та керівника шкільного відділу, про три меморіали (меморандуми) на адресу очільників краю, однак, не зацентрував на тому, що саме він був безпосереднім автором

29 [16, арк. 9].

30 [11, арк. 24–26].

31 Там само.

принаймні двох із них. Питання невдовзі вирішилося позитивно: новим куратором було призначено д-ра Юлія Карцуба, суд не задовольнив позов Лазаря Зінгера і на основі колекції Т. Легоцького в Мукачеві було відкрито музей.³² Не останню роль у цьому відіграла непохитна позиція просвітянських активістів, головно М. Новаковського.

Слід відзначити, що в перші роки свого перебування на Підкарпатській Русі д-р М. Новаковський як член «Просвіти» займався не лише питанням збереження музейного зібрання Т. Легоцького. Матеріали звіту діяльності музейної та бібліотечної комісії від 7 вересня 1921 р. свідчать, що д-р М. Новаковський провадив також лекторську роботу в краї. Він, зокрема, прочитав лекції про музейництво та його завдання на Підкарпатській Русі 1) греко-католицьким студентам-богословам, 2) членам товариства «Руський клуб», 3) на вчительських курсах у Мукачеві.³³

Влітку 1921 р. «Просвіта» вирішила придбати бібліотеку відомого дослідника історії Закарпаття Гядора Стрипського (1875–1946), який проживав у Будапешті. Тож не дивно, що Головний відділ товариства доручив саме М. Новаковському підготувати договір купівлі книгозбірні Г. Стрипського.³⁴

Отже, д-р Михайло Новаковський як заступник голови музейної та бібліотечної комісії товариства «Просвіта» активно долучився до збереження унікальних артефактів з історії Закарпаття, продемонструвавши свою компетентність із правничо-охоронної точки зору. Підготовлені ним меморандуми щодо збереження колекції старожитностей, зібраних Т. Легоцьким є важливим суспільно-історичним джерелом, яке проливає світло на стан справ у музейній сфері Закарпаття перших десятиліть ХХ ст. Попри поразку визвольних змагань і вимушену еміграцію, М. Новаковський вірив, що українці рано чи пізно збудують свою самостійну державу, складовою частиною якої стане й територія тодішньої Підкарпатської Русі. Через це для нього, мабуть, було важливо докласти максимум зусиль, аби зберегти історико-культурні скарби цього краю та не допустити їх вивезення за його межі.

32 [7, с. 66].

33 [11, арк. 10].

34 [18, с. 143].

Список джерел і літератури

1. Гуцал, Петро. Новаковський Михайло Антонович. *Енциклопедія Сучасної України*: енциклопедія / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. Т. 23. URL: <https://esu.com.ua/article-72234> (дата звернення 23.12.2022)
2. Брошура М. Творидла «Історія оснований товариства «Просвіта» Підкарпатської Русі в Ужгороді», вірш мешканця с. Рахова про місцевого багача і його проугорський напрям; лист і вірш учителя с. Кивяжд. ДАЗО. Ф. 72. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 1–22.
3. Засідання головного Водфла тов. «Просвіта» в Ужгородф, дня 23.VIII.1920. *Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Ужгород, 2003. Річник V–VII (XIX–XXI). С. 86–87.
4. Засідання Водфла «Просвіта» в Ужгородф дня 30.VIII.1920. *Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Ужгород, 2003. Річник V–VII (XIX–XXI). С. 87–88.
5. Кобаль, Йосип, Кобаль О. *Тиводар Легоцький*. Ужгород: ТОВ «ІВА», 2015. 16 с.
6. Лист Шкільного відділу Цивільного Управління до Президії Міністерства внутрішніх справ про потребу створити в Мукачеві державний музей і використати для цього колекції Легоцького. ДАЗО. Ф. 29. Оп. 1. Спр. 150. Арк. 1–2.
7. Новаковський, Михайло. *Національний музей и бібліотека Подкарпатської Русі. Великий ілюстрований народний календарь товариства «Просвіта» на звичайний рік 1923*. Ужгород, 1922. Річник І. С. 65–67.
8. Оголошення. *Русинь*. Ужгородф, 1920. Річник І. Число 3. С. 4.
9. Переписка з товариством «Просвіта» про надання допомоги для культурно-просвітньої роботи. ДАЗО, ф. 28, оп. 3, спр.29, арк. 1–10.
10. Переписка з товариством «Просвіта» про організацію при Ужгородському музеї комісії з охорони пам'яток старовини та діяльність цієї комісії. ДАЗО, ф. 28, оп. 3, спр.94, арк. 1–13.
11. Переписка з міністерством шкільництва та освіти Чехо-Словаччини і культосвітнім товариством «Просвіта» про відпущення коштів на придбання експонатів для музею. ДАЗО, ф. 28, оп. 5, спр. 115, арк. 1–66.
12. Протокол зь першого засідання Водфлу т-ва «Просвіта» дня 11./V.1920 *Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Ужгород, 2003. Річник V–VII (XIX–XXI). С. 74–76.
13. Протокол сь другого засідання Головного Водфлу тов, Просвіта в Ужгородф, одбутого дня 18 мая 1920. *Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Ужгород, 2003. Річник V–VII (XIX–XXI). С. 76–77.
14. Протокол изь засідання Водфлу тов. Просвіта в Ужгородф дня 25.V.1920. *Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Ужгород, 2003. Річник V–VII (XIX–XXI). С. 78–79.
15. Протокол изь засідання головного Водфла тов. Просвіта дня 8.VI.1920. *Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Ужгород, 2003. Річник V–VII (XIX–XXI). С. 79–81.
16. *Справа про назначення управління мукачівського Музею імені Легоцького*. ДАЗО, ф. 13, оп. 1, спр. 143, арк. 1–24.

17. Статут Товариства «Просвіта», брошура В. Пачовського «Что то Просвіта», незакінчений рукопис статуту Музейного товариства ім. Легоцького; Статут Товариства Українських абсолювентів середніх шкіл Підкарпатської Русі; повідомлення про заснування читальні «Просвіта» в с. Богдан. ДАЗО, ф. 72, оп. 2, спр. 1, арк. 1–20.
18. IV засідання дня 13 юлія 1921 год. 5 по пол. в салѣ «Руського Клубу». *Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Ужгород, 2003. Річник V–VII (XIX–XXI). С. 142–144.
19. Чорновол, Ігор. *199 депутатів Галицького сейму*. Львів: Тріада плюс, 2010. 224 с.
20. Шандор, Вікентій. *Спомини: Карпатська Україна 1938–1939*. Ужгород: МПП Гражда, 1995. Т. 1. 388 с.